

VAN HOUT TOT STEEN

De assimilatie van Hollandse wetenschap
in het Japan van vóór 1853
in een tentoonstelling van Japanse boeken
in de Leidse Universiteitsbibliotheek

Legatum Warnerianum
Bibliotheek der Rijksuniversiteit
Leiden 1994

Kleine publikaties
van de Leidse Universiteitsbibliotheek

Nr. 17

VAN HOUT TOT STEEN

De assimilatie van Hollandse wetenschap
in het Japan van vóór 1853
in een tentoonstelling van Japanse boeken
in de Leidse Universiteitsbibliotheek

*Catalogus bij een tentoonstelling
in de Leidse Universiteitsbibliotheek
van 27 oktober tot 20 november 1994*

*Samengesteld door Hans van de Velde
Met een bijdrage van Jan Just Witkam*

Legatum Warnerianum
Bibliotheek der Rijksuniversiteit
Leiden 1994

INHOUD

Van hout tot steen, door Jan Just Witkam 7

B. Sadayoshi over het belang van het leren van de
Hollandse taal (1810), facsimile 14

Minamoto Masataka, Vorst van het Landschap Nakatsu,
over het belang van het leren van de
Hollandse taal (1822), facsimile 18

Catalogus, door Hans van de Velde 23

Literatuuropgave 64

De omslagillustratie is afkomstig uit:
Nagasaki giyau-yaku ni'-kki, Osaka 1805.
(UB Leiden, Ser. 302)

© Copyright 1994, Universiteitsbibliotheek Leiden
postbus 9501, 2300 RA Leiden

ISSN 0921-9293

VAN HOUT TOT STEEN

Van 27 oktober tot 20 november 1994 wordt in de Leidse Universiteitsbibliotheek een tentoonstelling gehouden van Japanse boeken die het thema *Rangaku*, Hollandkunde, tot onderwerp heeft. De tentoonstelling wordt georganiseerd ter gelegenheid van de publikatie, in november 1994, van een nieuw Nederlands-Japans woordenboek door uitgeverij Kodansha. De uitgave van dit nieuwste woordenboek kwam tot stand door royale sponsoring door het Japanse bedrijf Canon Europa N.V. in Amstelveen. Alle tentoongestelde werken komen uit het eigen bezit van de Leidse Universiteitsbibliotheek.

Voor veel Oosterse talen bestaat tot op de dag van vandaag geen Nederlands woordenboek, maar in de Nederlands-Japanse betrekkingen van de laatste drie en een halve eeuw is het nieuwe woordenboek dat nu gepubliceerd wordt het laatste in een lange reeks van Nederlands-Japanse linguïstische publikaties: woordenboeken, glossaria en grammatica's. Dit heeft te maken met de bijzondere geschiedenis van de culturele en wetenschappelijke betrekkingen tussen Japan en Nederland.

Van 1640 tot 1853 leefde Japan in een zelfgekozen isolement. De sluiting in 1640 van het land voor westerlingen markeerde het einde van een eeuw van actieve rooms-katholieke missie in Japan die in toenemende mate weerzin bij de Japanse heersers had opgeroepen. De gedwongen heropening van het land in 1853 door de Amerikaanse vloot onder leiding van schout-bij-nacht Matthew Perry markeerde het einde van ruim twee eeuwen van afzondering en het begin van een opmerkelijke geschiedenis van assimilatie door de Japanners van westerse technieken en vaar-

digheden. Men kan gerust stellen dat in de laatste vijftig jaar de Japanse industrie de Europees-Amerikaanse concurrentie in tal van opzichten (bij voorbeeld auto's en huishoudelijke elektronica) met duizelingwekkende snelheid voorbij heeft gestreefd of minstens een geduchte mededinger (bij voorbeeld aannemerij) op de wereldmarkt is geworden.

Toch was die afzondering van 1640 tot 1853 niet absoluut. Eén natie mocht contacten blijven onderhouden met Japan, zij het onder zeer stringente voorwaarden. Een kleine Nederlandse handelspost, die onder de gouverneur-generaal in Batavia ressorteerde, had toestemming van de Japanse heersers om op het kunstmatige eilandje Deshima, eigenlijk niet veel meer dan een bedijkte en met steen opgehoogde modderbank in de haven van Nagasaki, te verblijven. De Japanners en de Hollandse calvinisten haatten de roomsen evenzeer. Gevaar van roomse missie door de Hollanders was volstrekt afwezig. Geen van de andere zeevarende naties in de eerste helft van de zeventiende eeuw kon de Japanners dat garanderen.

Deshima was een compromis tussen twee Japanse partijen, pro en contra de vreemdelingen. Het was niet echt in Japan, maar ook weer niet er helemaal buiten. Het waaivormige eilandje, voor het gebruik waarvan ook nog eens huur betaald moest worden, mat niet meer dan enkele tientallen meters in de breedte en ruim tweehonderd meter in de lengte. Er stonden enkele woon- en pakhuizen op, er was plaats voor een tuintje, en ook voor het houden van wat vee. Zelden waren er meer dan twintig Hollanders tegelijk. Een brug met een hek verbonden het eiland met de wal. Omgang met de bewoners van Nagasaki was onderhevig aan strikte regulering. Het enige verzet voor de bewoners was de jaarlijkse, ongeveer drie maanden durende, hofreis naar Edo, waar de shogun eer bewezen moest worden.

Omgeven door een verstikkend web van Japanse bureaucratische maatregelen, soms regelrechte pesterijen, en van een groot aantal Japanse spionnen die voortdurend inbreuken op de talloze beperkende regels trachtten te constateren, moeten de Hollandse bewoners zich vaak als gekooide dieren hebben gevoeld. Klachten over het leven op Deshima zijn in de loop van de geschiedenis in alle toonaarden geregistreerd. Al dit ongerief werd uiteraard goed gemaakt door de extreem hoge verdiensten die de Hollanders uit deze operatie overhielden want Deshima was, zeker in het begin, de best renderende Hollandse handelspost in het Oosten.

Het was gedurende geruime tijd aan de Hollanders verboden om Japanse letters te leren. Een groot korps Japanse tolken zorgde voor de afwikkeling van de handelscontacten en hield tegelijk een scherp oog op zowel de zakelijke als de persoonlijke activiteiten van de bewoners van Deshima. Hollands tolken was een erfelijk beroep. De kennis ging over van vader op zoon. Behalve aan de leden van dit tolkengilde was het Japanners aanvankelijk niet toegestaan om de Nederlandse schrijftaal te leren. In perioden van grote vreemdelingenhaat werd door de Japanse autoriteiten aan deze bepalingen strikt de hand gehouden, maar er zijn ook tijden geweest dat het met de naleving ervan wel meeviel. Aan het eind van de periode van Japans afzondering telde het korps tolken op Deshima ongeveer 140 man.

Maar hoe konsekwent de Japanse autoriteiten ook de isolatie van de Hollandse handelspost probeerden door te voeren, het was op den duur onvermijdelijk dat Hollanders zich begonnen te verdiepen in aspecten van Japan en dat Hollands gedachtengoed doorsijpelde in de Japanse samenleving.

Dat ging eerst op een praktisch niveau. Het was artsen in Na-

gasaki duidelijk geworden dat medische verworvenheden uit Europa nuttig konden zijn voor toepassing in Japan. Botanie lag direct in het verlengde van de medische belangstelling. Ook de Europese sterrenkunde en methoden van kalendercomputatie interesseerden de Japanners. Materiaal met betrekking tot de Japanse ethnografie, botanie en zoölogie is, zeker vanaf het begin van de negentiende eeuw, opgenomen in Nederlandse wetenschappelijke collecties. De unieke verzamelingen die door Von Siebold zijn aangelegd hebben hun weg naar Nederland en Europa gevonden en zijn terecht beroemd. Japanse geleerden hebben in steeds groteren getale geprobeerd om kennis van Hollandse wetenschap te verwerven. Dit gebeurde door de vertaling van Nederlandse boeken over tal van wetenschappelijke vakgebieden, vooral medische werken en boeken over astronomie naar het Japans. Later ook door vertalingen van populair-wetenschappelijke werken over natuur- en scheikundige verschijnselen. Ook voor de in Europa ontwikkelde fotografie was Japanse belangstelling.

Voor alle vertaalactiviteit was, uiteraard, kennis van het Nederlands onontbeerlijk en daardoor ontstond behoefte aan grammatica's en woordenboeken van de Nederlandse taal. Dat was het begin van de Holland-kunde, *Rangaku*. Het is een belangrijk facet van de Japanse intellectuele geschiedenis. De neerslag van deze intellectuele activiteit bestaat uit vele honderden Japanse boeken die nu in vooral Leidse wetenschappelijke verzamelingen worden bewaard. Het Rijksmuseum voor Volkenkunde, het Rijksherbarium en het Legatum Warnerianum in de Universiteitsbibliotheek hebben elk stukken van dit erfgoed die passen bij hun collectieprofiel. Er zijn al vroeg beschrijvingen van gepubliceerd.

In 1882 werd J.J. Hoffmann's *Verzameling van Japansche*

Boekwerken door Mr. J.H. Donker Curtius, Nederlandsch Commissaris in Japan, op zijne reis naar Yedo in 1858 voor het Rijk ingekocht posthuum door L. Serrurier uitgegeven. De levendige stijl van Hoffmann maakt dit artikel tot prachtige lectuur. Serrurier besluit zijn naschrift bij Hoffmann's catalogus met de woorden: '... meen ik te hebben aangetoond, dat de tegenwoordige beweging op intellectueel gebied, die Japan een eervolle plaats onder de beschaafde natiën doet innemen, haar aanvangspunt heeft bij de Hollanders. Men kan dus zeggen: Van Desima begint de victorie.'

In 1896 verscheen een grote catalogus van de gehele Leidse Japan-collectie van de hand van L. Serrurier, toen directeur van het Rijksmuseum voor Volkenkunde. Generaties geleerden hebben hem met vrucht gebruikt.

Nu, ongeveer honderd jaar later, legt de japanoloog H. Kerlen de laatste hand aan een geheel up-to-date catalogus van alle oude Japanse drukken in Nederland. Hij heeft met zijn vakkennis ook aan de huidige tentoonstelling bijgedragen. De selectie van de stukken en de organisatie van tentoonstelling en catalogus waren in handen van drs. Hans van de Velde, medewerker van de Oosterse afdeling in de Leidse Universiteitsbibliotheek.

Op de tentoonstelling wordt, uiteraard, een aantal woordenboeken en grammatica's als exponent van de *Rangaku* getoond. Daarnaast is een selectie van Japanse werken over andere, meest exact-wetenschappelijke werken gemaakt. Gepoogd is ook om de Nederlandse modellen van de Japanse vertalingen of bewerkingen te vinden. Dat is lang niet altijd gelukt. Soms komt dat omdat de Japanse compilatoren vele bronnen dooreen hebben gebruikt en hun oorspronkelijke materiaal niet meer te reconstrueren is. Soms ook kon het Nederlandse voorbeeld niet meer

gevonden worden omdat het behoort tot wat ik maar 'de verloren boeken' pleeg te noemen. Ik bedoel daarmee al die publicatieboeken, romannetjes, werken over praktische zaken of leefregels, die in een korte periode enorm populair zijn, om vervolgens geheel te eclipsen. Ze worden weggegooid en verdwijnen vaak volledig uit het zicht.

De naam van deze tentoonstelling, 'Van hout tot steen', is een verwijzing naar een zin in de Hollandse inleiding door B. Sadayoshi, een van de Japanse tolken die werkzaam waren in Nagasaki, bij het *Nieuw Verzameld Japans en hollandsch Woordenboek door den Vorst van het Landschap Nakatsu Minamoto Masataka*, dat in 1810 in vijf delen werd gepubliceerd.

Sadayoshi schrijft daar: 'als men de natuur en de aart van de Europeanen met die der Azianers vergelijkt zoo zoude men kunnen zeggen, de Europeanen zijn als steen, en de Azianers als hout, want de Steen is zwaar, zinkt en Blijft stil, het hout is licht, en drijft, dus de Europeanen door haare stil en bedaarend natuur kunnen veel wonderlijke konsten ontdekken, maar de Azianers kunnen het zelden; om deze reden heeft de vorst van Nakatsu reeds ondernoomen om de hollands taal te leeren, om met het Leezen van Europeese Boeken de nuttige en verstandige konsten te vinden, en daarmede zijne veelvuldige onderdaanen tot verstandig en bekwaam te maaken.' De gehele tekst van deze inleiding wordt hierna in facsimile gepubliceerd. Het hier gereproduceerde citaat ademt, met zijn vriendelijk naïeve optimisme over het heilzaam effect van het verspreiden van kennis, de geest van de Verlichting.

Het woordenboek van uitgeverij Kodansha, de publicatie waarvan de directe aanleiding tot het organiseren van deze tentoonstelling, is, net als zijn vele voorgangers, zo ingericht dat het de Japanners kennis van het Nederlands geeft. Nederlanders

die het Japanse schrift niet kunnen lezen - en dat zijn de meesten - kunnen het woordenboek niet gebruiken: een fonetische weergave van de Japanse woorden ontbreekt. Zo blijkt nu het schrift, naast vroeger de zee rond de Japanse eilanden, een schutting die Japan afschermt tegen de onbescheiden blikken van buitenlandse indringers.

Van hout dus tot steen, dat was de metamorfose die Japan zou moeten doormaken. 'Keizerlijk translateur' B. Sadayoshi zal misschien niet geweten hebben dat hout onder geschikte omstandigheden op de lange duur vanzelf versteent. De taalkundige hulpmiddelen die Sadayoshi, en vele anderen met hem, hebben vervaardigd beoogden deze overgang van hout naar steen op veel kortere termijn te bewerkstelligen. Serruriers profetische woorden uit 1882 ('bij Deshima begint de victorie') zijn wat Japan betreft meer dan uitgekomen.

Jan Just Witkam,
Interpres Legati Warneriani

V O O R R E D E .

De waereld is van ouds af in vier deelen verdeelt, namelijk: Europa, Azia, Afrika en Amerika, vermits ieder deel met inwoonders, maar elk zijn van onderscheidentlijk natuur, aart, spraak enz. als men de natuur en de aart van de Europeanen met die der Azianers vergelijkt zoo zoude men kunnen zeggen, de Europeanen zijn als steen, en de Azianers als hout, want de steen is zwaar, zinkt

en blijft stil, het hout is licht, en drijft, dus de Europeanen door haare stil en bedaarend natuur kunnen veel wonderlijke konsten ontdekken, maar de Azianers kunnen het zelden; om deze reden heeft de Vorst van Nixats reeds ondernoomen om de hollands taal te leeren, om met het Lezen van Europeese Boeken de nuttige en verstandige konsten te vinden, en daar mede zijne veelvuldige onderdaanen tot verstandig en be-

knaam te maaken.

De ondergetekende van voorleeden
Jaar op Keijzers order aan't hof
in Jedo zijnde, op zekeren tijd
door gemeld vorst verzogt zijn, om
op een gemakkelijke wijze de hollan-
sche taal te Leeren, daartoe Een
middel uit te vinden.— hoewel
ik door veel keijzers zaaken geen
tijd heb, ben ik egter over de Leer-
zugtigheid van den vorst Leer der-
genoeft, en heb alle de woorden
die ik van Buijten geleerd, door

zijn Edele dienaar Kamiafilososi
laaten afschrijven en daarna heeft
den vorst Lelso verzameld, het welk
dit deel behelst zoo als men het hier
zal ontwaaren.

geschreeven

door

zijn Hoogheids altoos berijp
willige Dienaar

#B Sadayosi.

te Jedo N° 1810 of 12
nengo Boenkwa
6de Jaar.
16

Keijzerlijk Translator van
hollands taal te nan-
gasakij

Voorrede

Trouwens de Eene plant de Boom en de Andere Eet 'er de vruchten van; — als de Eene een boek, in Gemeenge, maakt hebbe, zou' er ieder ander gemakkelyk van verkrigen. Wat 't boek van Bastardt voor den belangt, in Holland en andere waereld deer van Euroopa, Men heeft 't reeds gemeen gemaakt, maar by ons tot nog toe 't niet; daar door by ons van ieder Landgenooten het niet kunnen magtig Worden,

Bloonde kommigen Zyn, die 't welke van waar hier overgebrakt houden. ik zal waar uit 't voor beelden gesen, als men hier te Land alleen den Boom aan Zien kan, en van Zyn min, 't 't nog niet in den hand neem men kan.

't is waarschynlyk, dat, als men een Horlogie te maken wilt, zo de verscheidene werkt tuigen nooden zou. waer onder zal men Staal-messen, vijls, passels, en Hameltjes en ont. voor een zeer Nood Zakelyk,

"ter houden, als de Andere.
niet naar? Uit dien hoopde
om ook de hollandsche Boeken
te leeren en dezelfde taal te ver-
staan, moet men de allerhande
woorden boeken van nooden heeft,
inzonderheid die van de Bastard-
de woorden zogenoedig houden,
als gemelde werktuigen.

Wyl de mijn aart een
liehebber der Europeese Zaaken,
en een leer zucht der Hollan-
dsche boeken is, heb ik ook vele
Etenkinnige dienaar daar zijn
'er van de twee voornaamste.

De een heet Kamigata Filozosi en
de andere is doftoor ooje Zin,
"too genoemd. de eerste heeft in
anno 1810. over mijn verZamel-
"de jappansche en Hollandsche
woordenboek, van Zyn dagen
in ruste door, met groote moei-
"te gedrukt.

de Tweede heeft nu't boek
van Bastard woorden, met
Zeer veel moeite gedrukt, dit
werk is het Zelfs, en dit is
door de Corrigeeren van den B
Sadayosi volmaakt geruistert.

Daar van ik verblijde,

dat, de voorgemelde Dofter in onze
 Tuin een groot boom plantende,
 en de welke de vruchten hand over
 hand voort brengen zal, die
 zeer aangenaame, gezonde, en
 tot Eeuwig bebaarbaar zij,
 En, dewelke tot Eeu van onze
 Japansche landgenooten strek-
 ken zal.

Geschrjven

Door

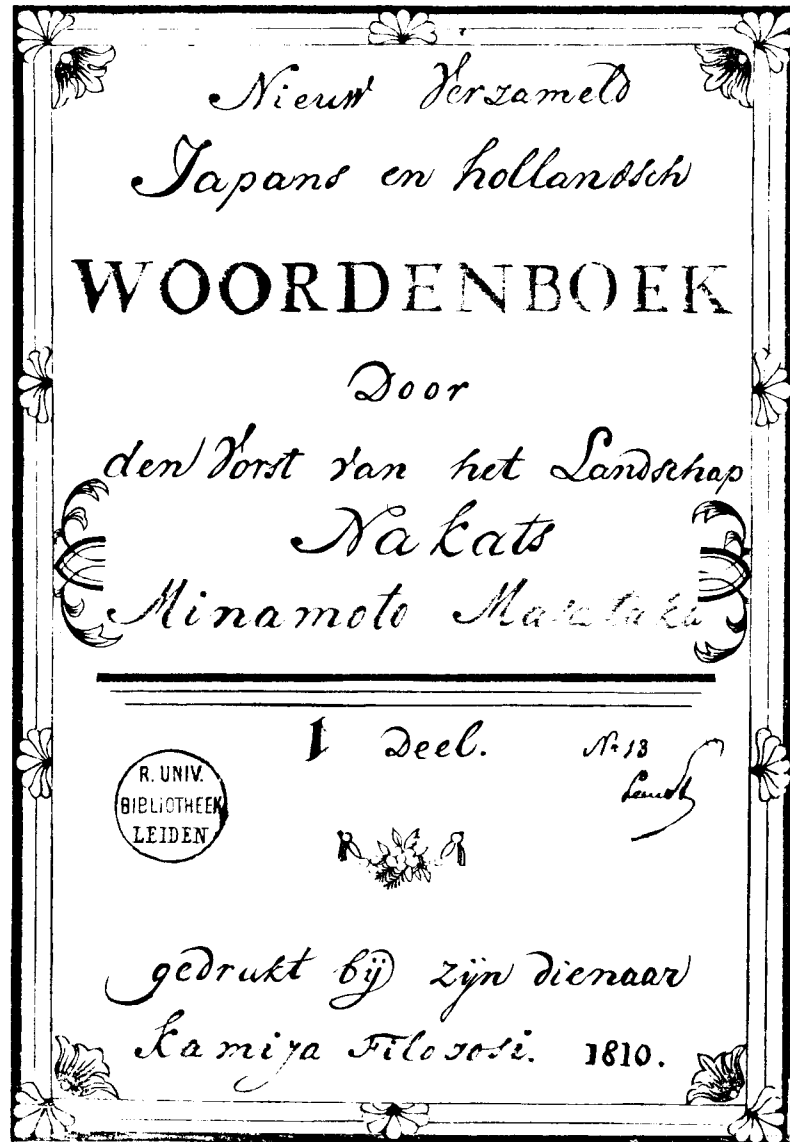
Minamoto Masataka

vorst van de Landsees

te Jedo

Nakats.

N° 1822.

J. Hoffmann.

蘭和字彙

1. *Nieuw Verzameld Japans en hollandsch Woordenboek.*
Ranwa Jii. Minamoto Masataka. - 1810. - 5 dl. ; 26 cm

Dit woordenboek opent met een voorrede van de hand van B. Sadayoshi, 'keijzerlijk translateur van hollands taal te nanga-sakij', zoals hij zichzelf noemt. Omdat deze voorrede informatief is in het kader van de 'Holland-kunde' in Japan, is zij hiervoor (pp. 14-17) in haar geheel in facsimile afgedrukt.

De Japanse woorden zijn onderverdeeld in homologe groepen.

[Ser.59]

E E R S T E D E E L
D E S
W O O R D E N S C H A T S ,

WAARIN MEEST ALLE DE

B A S T E R D W O O R D E N ,

IN DE W A N D U I T S C H E S C H R Y V E R E N
V O O R K O O M E N D E ,

E N D O O R

H. L. SPIEGEL, D. V. COORNHART, P. C. HOOFT, H. DE
GROOT, C. HUGUENS, G. A. BREDERODE, S. KOSTER,
J. v. PONDEL, EN VOLGENDE VOORTREFFELYKE
TAALKUNDIGEN, NAAUWKEURIG EN MET
KRACHT VERTAALD,

BY EEN VERGADERD ZYN.

A B.	A B.
A baliënatie, ontzceemding/ verbzceemding.	Abbreviëren, verhozen.
Abalibel, ontzceembbaar/ verbzceembbaar.	Abdiceren, afzeggen/ opzegt- gen/ nederleggen
Abaleneeren, ontzceemen/ verbzceemen.	Abdis, kloostermoeder/ kloos- terbonndes.
Abandon, verlaating/ verla- ten staat.	Abdy, klooster: ook rechtsg- gebied van eenen akt.
Abandonnement, verlaating/ obergeeding.	Abduceren, afleiden/ afstrek- ken/ afvoeren.
Abandonneeren, verlaaten/ opgeeven/ begeeven/ laaten baaren.	Abductie, afleiding/ afvoering.
Abatement, neêrgeflagenheid.	Aberattie, afzwakking.
Abbréviateur, verhozer.	Aberreeren, af dwaalen/ ver- doelen.
Abbréviation, afkorting/ ver- korting.	Abhorreeren, afschrik hebben.
Abbréviation, verhozfel.	Abigeeren, wegvoeren/ ort- voeren/ herfoeten.
	Abjeet, verhozpen/ veracht.
	Abjeetie, verwerping/ weg- wer-

2. L. Meijers *Woordenschat, bevattende in drie deelen, de verklaring der basterdwoorden, kunstwoorden, en verouderde woorden.* Laatstlijk merklijk verbeterd en vermeerderd door Ernst Willem Cramerus, nu verder beschaafd en verrijkt, naar den behoefte van den tegenwoordigen tijd, door den arbeid van verscheidene taalminnaars. - 12e dr. - Dordrecht : Blussé, 1805. - 21 cm

Deze Woordenschat was de bron voor Oe Shunto's *Nieuwe-Gedruct Bastaardt Woorden-Boek* uit 1822 (zie hierna, nr. 3).

[1193 D 26]

BASTERDT WOORDEN,	
A	B
Abalienatie	押懸 ^ト 一 ^人 領 ^限 嫌 ^渡 リヒ ^ス 手
Abalienabel	キス同 へ上
Abaliënieren	ス同 ル上
Abandom	キ捨 ^ト 捨 置 ^置
Abandonneren	カ向 ^手 許 ^同 マ渡 ^ス 上 ^ス マ
Abbrege	書 ^ノ 書 端 ^藉
Abbregeren	ナ短 ^ル 縮 ^短 ス小 ^ス
Abbreviatie	簡 ^同 約 ^上
Abbreviature	ルニ ^簡 モノ ^シ 約 ^約 ノ ^ル
Abbrevieren	縮 ^短 介 ^カ ム ^短 ル
Abderen	藏 ^不 ル ^隠 ス
Abdiceren	言 ^斷 渡 ^ル

バスタール字引

3. *Nieuwe-Gedruct Bastaardt Woorden-Boek. Basutaru Jibiki.*
door Ooye-Suntoo. - Edo, 1822. - 2 dl. ; 26 cm

De voorrede bij dit werk is geschreven door de vorst van het 'Landschap Nakatsu', Minamoto Masataka, van wie blijkens het titelblad 'Ooye-Suntoo' (Oe Shunto) de lijfarts was. Deze voorrede is hiervoor (pp. 18-22) geheel in facsimile afgedrukt. Het werk is gebaseerd op *L. Meijers Woordenschat, bevattende in drie deelen, de verklaring der basterdwoorden, kunstwoorden, en verouderde woorden.* Laatstlijk merklijk verbeterd en vermeerderd door Ernst Willem Cramerus [...], Dordrecht : Blusse, 1805 (zie hiervoor, nr. 2).

[Ser.60]

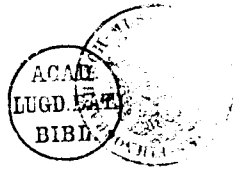
蘭学逕

4. *Rangaku kei* [Pad tot de Hollandkunde]. Fujibayashi Jundo. - 1810. - 25 cm

Dit werk bevat een bonte mengeling van nuttige wetenswaardigheden zoals de orthografie van het Nederlands, de tekens van de dierenriem, de namen van de maten en gewichten, de maanden en seizoenen, de voor- en achtervoegsels van de Nederlandse taal (door de Japanners 'hoed- en schoenwoorden' genoemd), chemische symbolen. Het boek besluit met een beschrijving van een medische voorschrift voor buikziekten en een beschrijving van de milt.

[Ser.68]

○ 四時	氣 A <i>Lugt.</i>	○ 四行 論。終ニ一定シ難シ。必竟此法ヲ施サルニ因ノミ テ前ニ属シ。此ヲ讀人各己ガ意ニ任せ。紛々タル議 假名ノミノ書ニ至テハ。上字或ハ下ニ混シ。後字反 ク。特ニ最重ノ事ナリ。皇国昔ヨリ此式ヲ闕ク。故ニ 嘗テ去。西書ノ諸標アルハ。猶航海ノ羅盤アルガ如 ニ依サル寸ハ。前後事ヲ乱シ。左右義ヲ錯ル。故ニ。余
	水 ▽ <i>Water.</i>	
	火 △ <i>Vuur.</i>	
	土 ▽ <i>Aard.</i>	

西音發微

5. *Seion Hatsubi*, [De westerse klanken nader bestudeerd].
 Ryuho. - Edo, 1826. - 2 dl. ; 26 cm

De auteur behandelt in dit werk de klankleer van de Japanse en de Nederlandse taal alsook de oorsprong van het Nederlandse schrift.

[Ser.73]

西音發微	A B C D E F G ア ベ セ テ エ オ be, ce, de, ef, ge, H I J K L M N ハ イ ユ カ エ オ ha, je, ka, el, em, en, O P Q R S T U オ ベ キ シ テ ッ Pe, que, er, es, te, V W X Y 又 エ 又 Ve, We, ex, Z ゼ ze	鷓鴣 設 六 頭 字 音 註 橫 行 左 讀

Pag. 1

N I E U W
W O O R D E N B O E K
der Nederduitsche en Fransche
Taalén.

D I C T I O N N A I R E
N O U V E A U
Flamand & François.

A.

A. AAF.

d'eerste letter van 't
ABC. *A' la première lettre de l'Alphabet, ou de l'ABC.*

AB boek, z. g. *Un*

ABC. un petit livre ou l'on apprend l'ABC.

Abecejongen, z. m. *Un enfant qui est à l'ABC.*

Abeceing, z. m. en v. Een kind dat ABC leert. *Abécédairé; un enfant qui apprend son ABC.*

Hy is noch een abeceing, of nieuweling in de wetenschap. *Il est encore apprentif, il n'est que fors peu avancé dans la connoissance.*

AAF.AAG.AAI.

AAFJE, Aaf. Eva. Een vrouwe

AAF.AAG.AAI.

naam. *Eve. Nom de femme.*

Aaf, z. v. of Avc van een rad. *Moyeu d'une roué.*

Aafis. Een oud b. w. *Averechts, verkeert. De travers, ou de rebours, de revers.*

Aafshands. Een oud b. w. *Onhandig. Mal adroit.*

AAGJE, Aagt. Een vrouwe naam.

Agathe. Nom de femme.

Aagjesappel, z. m. *Zekere geele lekkere appel. Sorte de pomme jaune & délicieuse.*

AAI! Ach! och. [Een uitroeping.] *Ah! hé! Sorte d'exclamation.*

Aai my, wat pyn is dat! *Ab, quelle douleur!*

AAIJEN, een w. w. *Streelen. [Een woordje van vriendelykheit by spraekeloze kinderen.] Cajoler.*

A

[*Un mot de careffe en parlant aux petits enfans que ne parlent pas encor.*]

AAK.

AAK, z. m. *Kculsche Aak. Een slach van lastfchepen op den Rhyn. Sorte de long bateau qui monte & qui descend le Rhin.*

AAKSTER, Exter, z. m. *Zekere vogel. Pie. Oiseau.*

Aakicroogen zie ~~microogen~~.

AAL.

AAL, z. m. *Een slach van visch. Anguille. Sorte de poisson.*

Neaal. Aal die spits van neb, of van lek is. *Sorte d'anguille dont le bec est fort pointu.*

† Een aal by den staert houden. *Een spreekw. Ergens geen vat aan hebben. Tenir une anguille par la queue.*

N'a-

6. *Woordenboek der Nederduitsche en Fransche Taalen, uit het gebruik en de beste schrijveren, met hulpe van voornaame taalkundigen, in de Voorrede gedacht, opgesteld = Dictionaire Flamend et François, tiré de l'usage & des bons auteurs.* door François Halma. - Amsterdam : Mortier ; Utrecht : van de Water. - 1710. - 26 cm

Deze eerste editie van het woordenboek van François Halma heeft als uitgangspunt gediend voor het eerste Nederlands-Japanse woordenboek, *Edo Haruma* (zie hierna, nr. 7).

[723 B 5]

江戸ハルマ

Edo Halma

A	ア
a b boek. z.g.	初字 初字
abeceïongen. z.m.	同上 同上
abeceïing. . .	同上 同上
aaf. aaf'e.	婦人 婦人
aaf. z.v.	方 方
aaf ch.	相達 相達
aagje. aagt.	婦人 婦人
aai. ach. och.	一人 一人
aayen. w.w.	味 味
aak. z.m.	名 名
aakster. z.m.	鷓鴣 鷓鴣
arksteroojen.	鷓鴣 鷓鴣
aal. z.m.	鱧 鱧
aal. aak'e. aalert.	名 名

7. *Edo Haruma, Hollands-Japans Woordenboek, Edo Halma.*
- Edo, 1818. - 25 dl. ; 26 cm

Onder leiding van Hendrik Doeff, van 1803 tot 1817 opperhoofd van de factorij van de Nederlandse Handel in Japan, werd tussen 1811 en 1818 door het korps Japanse tolken te Nagasaki de tweede editie (1717) van het hiervoor (nr. 6) genoemde woordenboek van Halma in het Japans vertaald. Het is voor de Japanners bij de vertaling en lectuur van Nederlandse en naar het Nederlands vertaalde wetenschappelijke werken van groot nut geweest.

[Ser.62]

和蘭字彙

nitten.	
aanzoek. z.g. verzoek.	口説人
□ Dat meisje heeft veel aanzoek.	其娘口説人多持居
aanzoekten. z.n.	口説人
Demand ergens toe aanboeken	人々物口説人
aanloeker. z.m.	口説人
aanzoeking. z.n.	口説人
aanzochten, g.n. verlokken, verleiden	情重
Het spel en 't gezelschap zochten aan.	博奕陣及人情事
De minst zocht aan.	情重 利害
aansmemmen. zie aansprekken.	
aansijn. g.n.	附居
Is 'sime pijp aan?	汝煙管火付居歟
aansijn.	明キカツ居
De deiv is aan.	戸明キカツ居
aansijn, in 't berind zijn	掛切テ勤居
□ Die ridders gekogt hebben, zijn 'er kralijk aan.	砂糖買テ居人極
	損テアラフ
□ De vieren die morgen hien straf riel.	明日罪行ハル盗人
len krijgen zijn 'er kralijk aan.	嚙苦テアラフ
A A P.	
aap. z.m. simy, reker dier.	猿
aap. een mensch die alles nabootst.	真似スル人
*Het is een rege's aap.	彼人誠ニ藤子ル
Dat kind is een regte aap.	其子誠ニ藤子ル
*aap. een schat, eene sommie gels.	金
Hij heeft den aap beet.	彼人金多持居
Hij houdt den aap in den mouw, hij verbergt zijne loofheid.	彼人自分横着テ居
Hij laat den aap uit den mouw springen.	事ヲ隠テ居
	彼人自分氣貫テ顯

9. Oranda Jii, Hollands-Japans Woordenboek. Ed. Katsuragawa Hoshu II. - Edo, 1855-1858. - 17 dl. ; 26 cm

Dit woordenboek is een aanzienlijk vermeerderde editie van de uitgave uit 1818 (zie hiervoor, nr. 7). Niet lang nadat dit werk verscheen zou het Nederlands in Japan grotendeels verdrongen worden door het Engels.

[Ser. 65]

訳鍵

10. *Yakken*, *Nederduitsche Taal*. Fujibayashi Motonori Jundo Taisuke. - 1810. - 2 dl. ; 25 cm

Omdat er van de *Edo Halma* van 1796 maar dertig exemplaren gedrukt waren en het kopiëren ervan een tijdrovende zaak was, besloot Fujibayashi Motonori Jundo Taisuke hiervan een verkorte versie in een oplage van honderd exemplaren te publiceren. *Yakken* betekent 'vertaalsleutel'.

Detail van het titelblad met eigenaarsstempels van twee bewoners van Deshima, J.F. van Overmeer Fisscher en Ph.F. von Siebold.

[Ser.61]

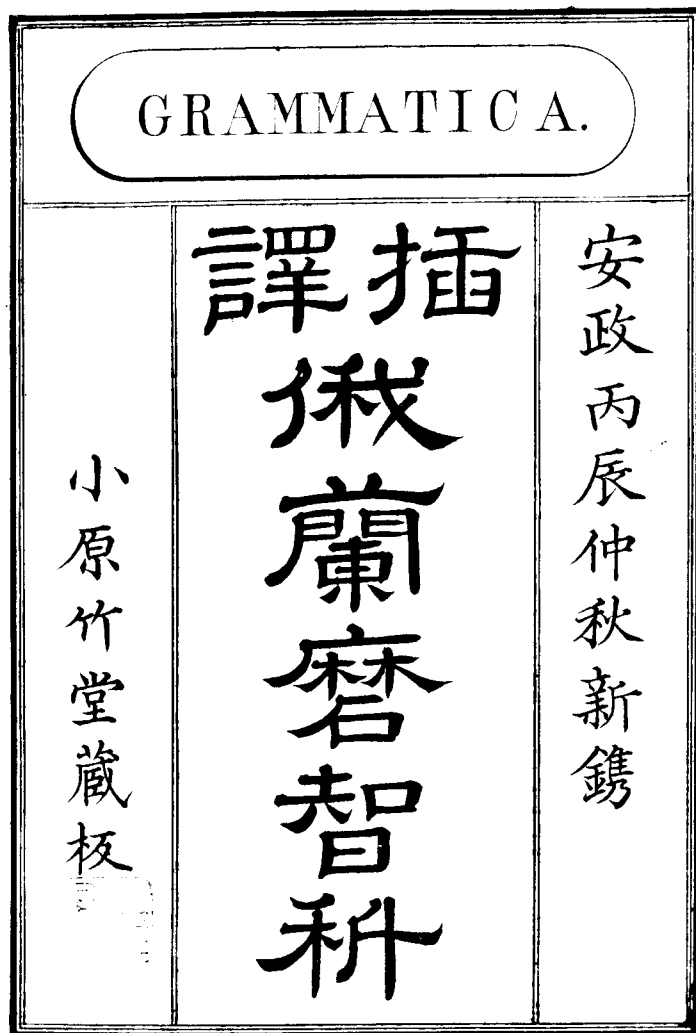
医門須知-和蘭語法解

11. *Imonshuchi-Oranda gohokai*, [Wat iedere dokter weten moet: De Hollandse grammatica verklaard]. Fujibayashi Fuzan Jundo Taisuke. - Kyoto, 1815. - 3 dl. ; 23 cm

Blijkens één van de voorreden is dit grammaticale werk ontstaan uit het besef dat een louter lexicografische kennis ontoereikend is om Nederlandse geneeskundige werken te kunnen vertalen. Het is bedoeld als een supplement op de vertaling uit 1796 van het woordenboek van François Halma.

[Ser.69]

三中人第	奪	役	與	生	主	三女人第	奪	役	與
(單)	zich (zelf) haars (zelf)	zich (zelf) haars (zelf)	aan (zelf) haars (zelf)	haars (zelf)	zij (zelf)	(單)	zich (zelf) haars (zelf)	zich (zelf) haars (zelf)	aan (zelf) haars (zelf)
(男)	zich (zelf) haars (zelf)	zich (zelf) haars (zelf)	aan (zelf) haars (zelf)	haars (zelf)	zij (zelf)	(女)	zich (zelf) haars (zelf)	zich (zelf) haars (zelf)	aan (zelf) haars (zelf)
(女)	zich (zelf) haars (zelf)	zich (zelf) haars (zelf)	aan (zelf) haars (zelf)	haars (zelf)	zij (zelf)	(中)	zich (zelf) haars (zelf)	zich (zelf) haars (zelf)	aan (zelf) haars (zelf)
(中)	zich (zelf) haars (zelf)	zich (zelf) haars (zelf)	aan (zelf) haars (zelf)	haars (zelf)	zij (zelf)	(複)	zich (zelf) haars (zelf)	zich (zelf) haars (zelf)	aan (zelf) haars (zelf)
(複)	zich (zelf) haars (zelf)	zich (zelf) haars (zelf)	aan (zelf) haars (zelf)	haars (zelf)	zij (zelf)		zich (zelf) haars (zelf)	zich (zelf) haars (zelf)	aan (zelf) haars (zelf)
	彼等	彼等	彼等	彼等	彼等		彼等	彼等	彼等

挿訳-俄蘭磨智科

12. *Soyaku-Garamachika*, [Met vertaling - Grammatica].
Edo, 1857. - 26 cm

De tekst van deze grammatica, met interlineaire Japanse vertaling, komt overeen met het hoofdstuk 'Over de onderscheidene taal- of rededelen' uit L. van Bolhuis : *Grammatica of Nederduitsche spraakkunst*, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. - 2e dr. - 1814

[Ser.79]

Aanbidding <i>iv</i> :	{	<i>Ja doekpoer koto, Japoc,</i> <i>ke.</i>
Dat men voor, deelige aan, bidding.	{	<i>Sone ma tokj nar ja,</i> <i>doeke de ar.</i>
Man binden <i>mv</i> : aan vastmaakt,	{	<i>kpaebiri toekpoer.</i>
De rovers hebben hem naakt aan an boom gebon, den.	{	<i>Tamadate ga a nojto ni</i> <i>hadakani site ki ni</i> <i>kpaebiri toeketa.</i>
Lyne schaat, den aanbinden.	{	<i>koori kpaets no kpre,</i> <i>firi toekpoer.</i>
De letters aan, binden.	{	<i>monzi no toekpoeri,</i> <i>justasur.</i>

13. *Hollands en Japans Woordenboek.* - Ca. 1824. - 40 dl. Manuscript.

Dit woordenboek is door de Japanse tolken Toyokitsi en Yoneso uit Nagasaki samengesteld voor J. Cock Blomhoff, van 1817 to 1823 opperhoofd van de Nederlandse factorij op Deshima. Het is gebaseerd op een woordenboek van P. Weiland : *Nederduits taalkundig Woordenboek.* - Amsterdam, 1799-1811. - 11 dl.). Het manuscript is niet compleet bewaard gebleven. De letters O en S-Z ontbreken.

[Ser.63]

クサキ 鎖	鎖	カ	鎖 (鎖)	ク カ 子	鐵	テ	鐵
クサキ 鼻	鼻	ニ	鼻 (鼻)	ク ハ リ	加	カ	加 (加)
クサキ 轉	轉	カ	轉 (轉)	ク ハ タ テ	企	キ	企 (企)
ク 面	面		面 (面)	ク ハ ニ キ	委	イ	委 (委)
ク 扶	扶	ケ	扶 (扶)	ク チ ビ ル	唇	シ	唇 (唇)
ク 魚	魚	ケ	魚 (魚)	ク リ カ ス	栗	リ	栗 (栗)
ク 通	通	ク	通 (通)	ク ル マ キ	通	ツ	通 (通)
ク 目	目	ク	目 (目)	ク レ ニ キ	苦	ク	苦 (苦)
ク 罐	罐	ク	罐 (罐)				

14. Japans-Hollandse Woordenlijst. - 1828. - Manuscript.

De Duitse medicus Philip Franz von Siebold (1796-1864) verbleef van 1823 tot 1830 in dienst van de Nederlandse regering in Japan. Van Japanse zijde genoot hij het bijzondere voorrecht buiten Deshima, vlak bij Nagasaki, een medisch opleidingsinstituut te mogen oprichten. Dit instituut functioneerde als een verspreidingscentrum van westerse wetenschappelijke kennis en, omgekeerd, als verzamelpunt van kennis over Japan voor hemzelf en andere westerse geleerden. Von Siebold kende bij aankomst in Deshima geen Japans. Het door hemzelf in samenwerking met enige Japanse tolken samengestelde woordenboek dat hier getoond wordt laat iets zien van zijn inspanningen om het Japans te leren. De bladzijden van het manuscript zijn letterlijk volgeplakt met vele honderden toe-voegingen.

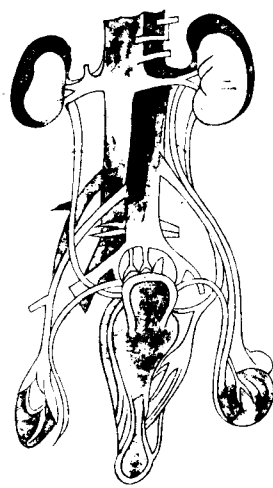
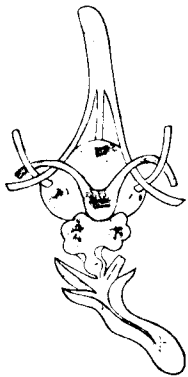
Een aanzienlijk gedeelte van de door Von Siebold verzamelde Japanse boeken bevindt zich in het Legatum Warnerianum in de Leidse Universiteitsbibliotheek.

[Ser.64]

中焦ヲ順經絡之圖

膈下裏之圖

虛心之大經此兩經連絡圖

和蘭全軀內外分合圖及驗号

15. *Oranda zenku naigai bungozu oyobi kengo* [Het lichaam van binnen en van buiten volgens de Hollandse wetenschap met illustraties en verwijzingen]. [ed.] Suzuki Sogen ; [vert. door] Motoki Ryoi. - Edo, Nishimura Genruko, 1772. - 2 dl. : ill. ; 15 x 26 cm

Dit is het eerste in het Japans verschenen westerse werk op het gebied van de anatomie. Het is gebaseerd op een niet nader geïdentificeerde Hollandse bron. Deel I is een catalogus van namen van de delen van het menselijk lichaam. Deel II bevat onder andere een aantal kunstig in elkaar gezette, uitklapbare voorstellingen van het menselijk lichaam en enkele organen.

[Ser.1128]

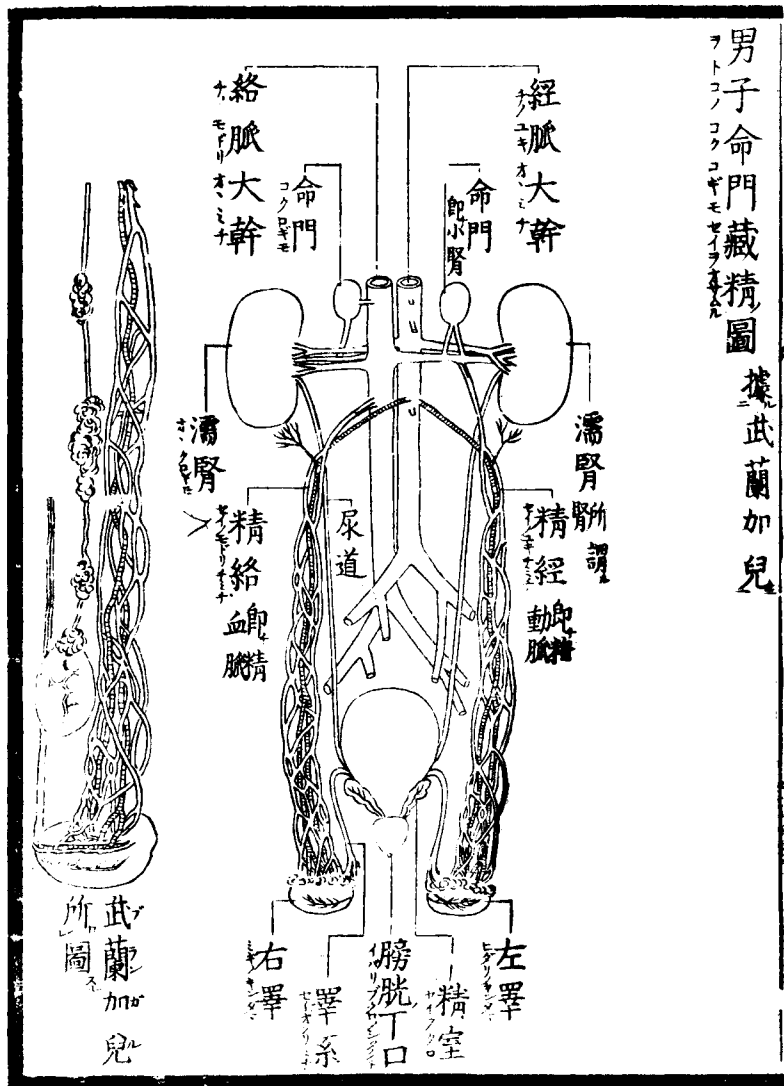
藏府真写-解体発蒙

16. *Zofu shinsha. Kaitai hatsumo* [Het inwendige juist weergegeven. Onderricht in de ontleedkunde]. Osaka, 1813. - 5 dl. : ill. ; 26 cm

In maart 1771 werd het drie *Rangakusha*, 'Holland-kundigen' toegestaan het lijk van een 50-jarige, geëxecuteerde vrouw te schouwen. Twee van hen deden dat met behulp van een Nederlandse vertaling (*Ontleedkundige Tafelen*, 1734) van de *Anatomische Tabellen* van Johan Adam Kulmus (1689-1745). Zij waren onder de indruk van de veel grotere nauwkeurigheid van dit westerse werk, in vergelijking met de traditionele Chinese onderwijzingen. Zij besloten hierop het, in samenwerking met andere geleerden, in het Japans te vertalen. Deze vertaling verscheen in 1774.

Op die vertaling is het hier getoonde, fraai uitgevoerde werk hoofdzakelijk gebaseerd. De auteur heeft er nog een vergelijkende studie van de Europese en Chinese beginselen der anatomie aan toegevoegd.

[Ser.1129]

天保丁酉年梓

舍密開宗

宇田川榕菴譯

本店開在淺草城門外黃茅街朝東宇田
 川先生三世著篇製本俱全凡四方君子
 賜雲顧者須認每部印章方是正本如有
 偽印者男盜女娼書肆青藜閣主人謹白

宗開密舍

17. *Seimi kaiso*, [Inleiding tot de chemie]. Utagawa Yoan. - Edo, 1837. - 21 dl. : ill. ; 26 cm

Dit volumineuze werk is hoofdzakelijk gebaseerd op een Hollandse vertaling (*Chemie voor beginnende liefhebbers*, 1803) van een Duitse vertaling (*Chemie für Dilettanten*, 1803) van W. Henry's *An Epitome of Chemistry* (1801). Daarnaast heeft Utagawa Yoan gebruik gemaakt van nog een 24-tal andere Hollandstalige bronnen. Yoan's belangrijkste verdienste is gelegen in zijn grote bijdrage aan de schepping van een geschikte chemische woordenschat. Daarmee konden latere Japanse chemici zich op adequate wijze in hun eigen taal met de westerse chemie bezighouden.

[Ser.943]

泰西本草名疏

NAAMLYST
 VAN
 GEWASSEN
 DOOR DEN BEROEMDEN
 NATUURONDERZOEKER
 C. P. THUNBERG, M. D.
 OP JAPAN GEVONDEN.
 HERZIEN EN MET JAPAN-
 SCHE EN CHINEESCHE
 NAMEN VERRYKT
 DOOR
 J T O O K E I S K E .

TE NAGOJA,
 By

BOENZY XI. (1828.)

18. *Taisei honzo meisō*, Naamlyst van gewassen door den beroemden natuuronderzoeker C.P. Thunberg, M.D. op Japan gevonden / [Geannoteerde naamlijst van een westers plantenboek]. [C.P. Thunberg] ; herzien en met Japansche en Chineesche namen verrijkt door Itoo Keiske. - Nagoya, 1828 [=1829]. - 3 dl. : ill. ; 26 cm

In 1775 werd de Zweedse botanicus Carl Peter Thunberg (1743-1828) door de Verenigde Oostindische Compagnie naar Deshima gezonden, van waaruit hij o.a. gegevens verzamelde voor zijn in 1784 in drie delen verschenen *Flora Japonica*. Itoo Keiske (Ito Keisuke, 1803-1901) gebruikte voor zijn bewerking hiervan een door Von Siebold aan hem geschonken exemplaar. Door het werk van Thunberg werd de taxonomie van Linnaeus (1707-1778) in de Japanse wetenschap van de natuurlijke historie geïntroduceerd.

[Ser.982]

VOLKS - NATUURKUNDE,

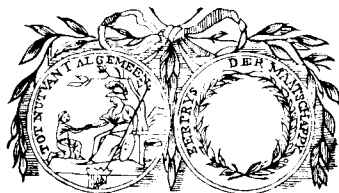
OF

ONDERWIJS IN DE NATUURKUNDE
VOOR MINGEOEFFENDEN,

TOT WERING VAN

WANBEGRIIPPEN, VOORORDEEL
EN BIJGELOOF.

TWEDE DUK.

UITGEGEVEN DOOR DE
MAATSCHAPPIJ:
TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN.T. AMSTERDAM, bij
HENDRIK VAN MUNSTER EN ZOON
EN
JOHANNES VAN DER HEYE EN ZOON.
1831.

理学訓蒙

19. In 1850 in Japan vervaardigde herdruk van *Volks-natuurkunde of onderwijs in de natuurkunde voor mingeoefenden tot wering van wanbegrippen, vooroordeel en bijgeloof*. [J. Buys] ; uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. - 2e dr. - Amsterdam : bij Hendrik van Munster en Zoon en Johannes van der Heij en Zoon, 1831. - 26 cm

Xylografische herdruk van de Nederlandse tekst van de eerste vier voorlezingen van het werk van de Nederlandse natuurkundige Johannes Buys (1764-1835). Een jaar later werd diens *Natuurkundig Schoolboek* (1802, 2e dr. 1828) in het Japans vertaald en uitgegeven door een genootschap met ongeveer dezelfde populariserende, verlichte doelstellingen als de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

In de Japanse editie is de oorspronkelijke Nederlandse titelpagina ongewijzigd overgenomen.

Het werk heeft een toegevoegde Japanse titelpagina: *Rigaku kunmo*, Inleiding tot de natuurkunde.

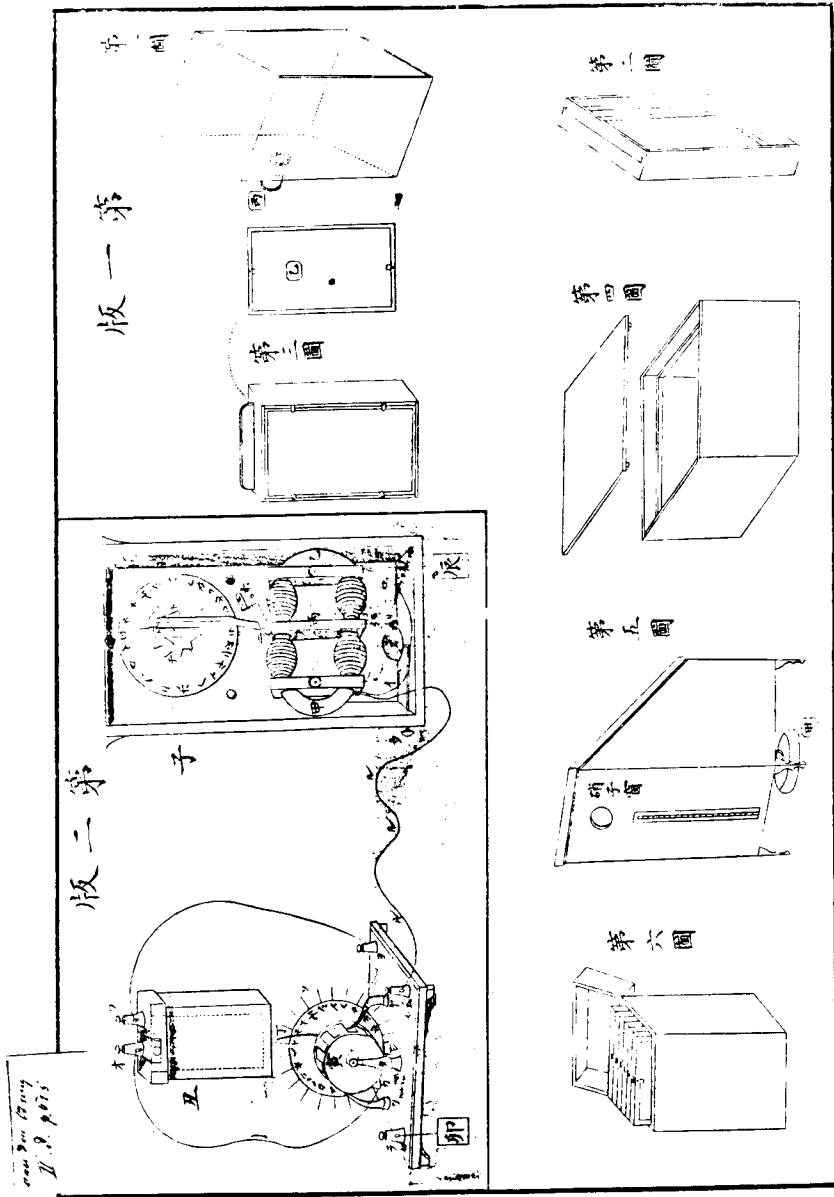
[Ser.942]

遠西奇器述

20. *Ensei kikijutsu*, [Over wonderbaarlijke werktuigen uit het verre westen]. [naar mondelinge medelingen van] Yuken Kawamoto [opgetekend door] Tanaka Koki. - 1854. - ill. ; 26 cm

Dit werk bestaat uit drie verhandelingen, over daguerrotypie, telegrafie en stoommachines. Het is geen handleiding voor fotografen enz., maar wil slechts enige informatie geven over deze zaken. Het hier uitgevouwen blad toont de illustraties bij de verhandelingen over daguerrotypie en telegrafie. De illustratie die het telegrafietoestel voorstelt is ontleend aan P. v.d. Burg: *Eerste Grondbeginselen der Natuurkunde*. - 2e dr. - Gouda, 1847. - dl. 2 p. 615. Dit werk was de belangrijkste informatiebron van Yuken Kawamoto.

[Ser.945]

LITERATUUROPGAVE

Goodman, Grant K.: *Japan: The Dutch experience*. - London [etc.] : Athlone, 1986

Hoffmann, J.J. / L. Serrurier: Verzameling van Japansche boekwerken, door Mr. J.H. Donker Curtius [...] in 1858 voor het Rijk ingekocht. - 's-Gravenhage : Martinus Nijhoff, 1882.

(*Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 4e volgrees, 6e deel (1882), pp. 1-120)

Serrurier, L.: *Bibliothèque Japonaise : Catalogue raisonné des livres et des manuscrits Japonais enrégistrés à la bibliothèque de l'université de Leyde*. - Leyde : Brill, 1896

Tsukahara, Togo: *Affinity and Shinwa Ryoku : Introduction of western chemical concepts in early nineteenth-century Japan*. - Amsterdam : Gieben, 1993